

RESSENYES COLLECTIVES

29 rondalles meravelloses de Mallorca

RAFAEL BELTRAN

Universitat de València

rafael.beltran@uv.es

VALRIU (2024): Caterina Valriu Llinàs (ed.), *29 rondalles meravelloses de Mallorca. Recollides el 1894*, Barcelona, Ajuntament de Bellpuig: PAM; «Biblioteca de cultura popular Valeri Serra i Boldú» 34.

Un noble i excèntric austrohungarés, amb capacitat, voluntat i interessos intel·lectuals amplíssims, i un jove mestre, inquiet i entusiasta, a la darrera dècada del segle XIX, a una bella illa mediterrània ancorada en el temps de l'Antic Règim, s'alien per recollir i publicar una sèrie de rondalles arrelades a l'imaginari dels seus habitants, que les transmeten sense consciència del seu valor, com sol passar amb el millor art verbal, amb la millor cultura popular. L'aliança de l'estranger aristocràtic amb el guia nadiu, digne i humil, bon coneixedor del terreny, sembla la base de guió perfecte per a una pel·lícula d'aventures clàssica i didàctica, però aquest llibre dona testimoni de la seua veracitat.

L'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria (1847-1915) va arribar per primera vegada a les Balears molt jove, el 1867. La monumental *Die Balearen*, fruit de la seua inabastable curiositat científica, va ser publicada en diversos volums entre 1867-1881, i més endavant traduïda al català i al castellà. L'enciclopèdia ja incloïa aspectes relacionats amb la literatura popular, però anys després, el 1894, l'arxiduc va concebre la idea de publicar una petita selecció de rondalles com a mostra de les narracions en boca del poble, que ell considerava reflexos genuïns de la idiosincràsia dels mallorquins. Va encarregar el projecte a un jove llicenciat, Antoni M. Penya (1863-1948), fill d'un col·laborador seu. Li donà una sèrie d'orientacions sobre el tipus de narracions que li interessava transcriure, i, així, sense cap experiència, Penya va iniciar la fascinant aventura del treball de camp.

Penya va recórrer més de 40 pobles de tota l'illa, i arrebegà prop de 170 narracions, de diversos gèneres, tot indicant-ne per a cada una el poble de recollida. L'arxiduc en va seleccionar 54, i les va fer traduir a l'alemany. L'any següent (1895) apareixien publicades, a Wizburg, en versió alemanya i també en l'original mallorquí. Aquestes 54 són les que s'han anat reeditant periòdicament, en les dues llengües, al llarg dels anys. Tanmateix, els originals manuscrits de Penya —amb les narracions publicades i les inèdites— havien restat ocults durant més de cent anys, en mans del hereus. El 2010 els van cedir, amb tot l'arxiu de la família, a l'Ajuntament de Valldemossa, que el va dipositar a l'Arxiu General de Mallorca, on, ja catalogat, es troba finalment a disposició dels investigadors.

Caterina Valriu, una de les més reconegudes investigadores de la tradició oral catalana, rescata de l'oblit aquestes rondalles, les transcriu, les adapta ortogràficament (sense llevar-ne els trets mallorquins), les cataloga segons l'índex internacional i les estudia comparativament. Abans, però, l'autora percaça i reconstrueix el guió de les rutes de recerca del treball de camp de Penya, els indrets de recollida i el procés de redacció, gràcies a la dotzena de cartes on el recopilador informava puntualment a Lluís Salvador. El resultat final va ser, com hem dit, un conjunt de 169 narracions —54 publicades i 115 inèdites—, la meitat són rondalles pròpiament dites, i les altres, llegendes i succeïts. L'arxiduc preferia una temàtica que li semblava més genuïna, més *mallorquina* (amb una idea encara romàntica de l'autonomia de la cultura del poble), per la qual cosa l'antologia publicada el 1895 s'esbiaixà cap a succeïts històrics més que cap a relats meravellosos, que li semblaven més internacionals.

La selecció de Valriu per a aquest llibre es basa exclusivament en les 29 rondalles meravelloses que hi ha a la col·lecció. D'aquestes, només 9 van ser publicades, pels motius al·ludits. El llibre complementa, per tant, el de *Les rondalles que l'Arxiduc no va publicar* (Gales Edicions, 2022), on va traure a la llum tot el material inèdit que es va recopilar. Comptem ara amb l'edició i l'estudi d'uns *fairy tales* tradicionals i populars que havien quedat inèdits, com ara «En Joanet» (el tema de «L'ou meravellós») o el molt conegut de «L'amor de les tres taronges». Un altre, «Na Blanca i Bella» (*The Girl as a Helper*), sembla un dels més rics: tres donzelles, tres tasques impossibles (obtenir pa en un dia, abans d'haver sembrat el blat per pastar-lo; rentar llana negra fins fer-la blanca; recuperar un anell perdut dins la mar), la saliva que parla, el cavall màgic, la transformació del mirall en casa invisible... És el nostre *Baba Iagà*. Hi trobem rondalles d'ensurt, com «Sa por de Conques», amb el tema del valent dins la casa encantada, o «S'escolanet», o «Sa por des Rafal» (on l'arxiduc censura l'explosió del «pet» original i el canvia pudorosament per una rialla). Una de les més intrigants, per a mi, és «Es castell de ses roses» (núm. 8). Valriu la cataloga com ATU 894, però ja dubtaren sobre aquesta catalogació Grimalt i Guiscafrè quan estudiaren la versió d'Alcover, que és l'altra catalana coneguda (n'hi ha una tercera, d'Aguiló, idèntica a la replegada per Penya, però en castellà). Personalment, crec que aquesta rondalla mallorquina prové —fil per randa, en algunes línies— de Basile, *Il Pecorone*, II, 8, *La schia-*

vetta (1634). El principi, preciós, amb la fulla de rosa que deixa prenyada la nena quan vol botar-la i la toca (concepció màgica) passa a ser una prova que preparen dos «allots» per «fer botar ses dues germanes per damunt [...] sense tomar [‘fer caure’] cap rosa». I el nom d’Esclaveta, a continuació, sembla definitiu. Donat que no és l’únic cas de presència de Basile, caldria esbrinar com arriben les rondalles de Basile tan aviat a Mallorca i no a altres indrets peninsulars, de parla catalana o d’altres dominis lingüístics. Les trobem presents en les *Rondayes* de Jordi d’es Racó (Alcover) (ben detectades pels seus editors) i també en l’arxiduc (igualmente assenyalades per Valriu).

En conclusió, Valriu ha reunit un valuosíssim *corpus* en bona part inèdit fins fa no-res, l’ha editat amb el màxim rigor filològic, i l’ha ordenat i analitzat segons els estàndards dels estudis folklòrics actuals. Aquest magnífic grapat de rondalles es posa a l’abast d’un públic general amb tota l’espontaneïtat, la imperfecció de l’oralitat, la gràcia i el misteri que sempre alena darrere d’un *fairy tale* contat de viva veu. Se n’ofereix, a més, una anàlisi detinguda, de cada microtext de rondalla, que contribuirà a la millor coneixença, per als estudiosos, del ric cabal rondallístic en català. És més que merescut, doncs, el Premi Valeri Serra i Boldú 2023 que ha rebut aquest llibre dedicat al rescat de les rondalles replegades amb tanta estima pel seu esforçat avantpassat, l’humil Antoni Penya, vertader heroi d’un conte màgic i real de rescat fidel de la memòria illenca, que també és la del nostre passat familiar i patri.

Variació i canvi lingüístic

JOSEP NICOLAU PERELLÓ
Universitat de les Illes Balears
josep.nicolau@uib.cat

ANTOLÍ & MARTINES: Jordi M. Antolí i Josep Martines (eds.), *Variació i canvi lingüístic*, València: Tirant Humanidades, 2023.

El volum *Variació i canvi lingüístic* és una de les grans aportacions col·lectives publicades l’any 2023. Aquesta obra, sota la direcció de Jordi M. Antolí Martínez i Josep Martines Peres, reuneix setze contribucions de gran qualitat que giren al voltant de la variació i el canvi lingüístic —com proposa el títol—, però des de camps de treball molt diversos: la història de la llengua, la fonologia, la gramàtica històrica... Tot i aquests contrastes, ens trobam davant una obra unitària i valuosa, ja que traça interdisciplinàriament les línies evolutives de la llengua catalana.

A l’apartat introductori, els dos curadors ens presenten les principals premisses que són la base i el motor de l’obra: «a) de l’evolució d’aquesta llengua i de les

relacions que manté amb les llengües romàniques amb què té un contacte secular (l'aragonès, el castellà, l'occità, el francès o l'italià) i b) de la constitució històrica i l'evolució de les varietats territorials, funcionals i socials» (p. 17). Expliquen que durant les darreres dècades hi ha hagut un seguit d'avenços significatius: grans obres descriptives com prescriptives, distingides aportacions geolingüístiques, articles i treballs de pes, que, conjuntament amb les noves eines informàtiques —com els corpus informatitzats—, han millorat potencialment la capacitat de feina, han aportat una gran quantitat d'informació als investigadors i han obert el camp a noves línies de recerca mentre contribuïen a l'aprofundiment en altres camps d'estudi. Partint d'aquesta situació inicial, els curadors consideren que l'estudi de la llengua catalana ha arribat a un punt que ha consolidat uns fonaments sòlids per a poder dur a terme anàlisis acurades i remarcables per a treballar qualsevol de les formes de la variació: la històrica, la social, la funcional o la geogràfica. Totes aquestes contribucions delineen, des d'una perspectiva àmplia, les pautes evolutives que presenta la llengua catalana i alhora segueixen el seu desenvolupament al llarg del temps.

Per tot això, aquest volum se centra en «setze capítols que descriuen el català i les llengües amb què històricament ha tingut contacte, en diacronia o en sincronia, i que expliquen els fenòmens de canvi lingüístic constatats» (p. 19). La majoria d'investigadors procedeixen de la Universitat d'Alacant i, en concret, formen part de l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa-IVITRA. No obstant això, hi trobam valuoses contribucions d'autors de gran prestigi i solvència d'altres universitats, com Nicolau Dols, Antoni Ferrando o Manuel Pérez Saldanya.

La primera aportació és de Jordi M. Antolí (1) i se centra en «Els sistemes d'expressió de l'hora en català antic i modern (s. XIV-1832)», tant del sistema de rellotge com de campanar. La segona contribució, sobre «*Ca, quia y qué haber de + infinitivo*: variación, cambio y negación», ve signada per José Luis Cifuentes (2). Seguida, ve la contribució de Nicolau Dols (3): «Percepció fonològica i recodificació: conservació i canvi lingüístics en un model bidireccional», a partir de la teoria de l'optimitat. El quart article, de Xènia Escolano (4), és «Fraseologia i polisèmia: conseqüències del canvi semàntic» i parla de l'evolució diacrònica de les unitats fraseològiques. A continuació, Antoni Ferrando (5) presenta: «La periodització de la història de la llengua. Unes dades, unes reflexions i una proposta per la història de la llengua catalana» a partir de perspectives i fonts diverses com la sociolingüística o la història externa de la llengua. Josep V. Garcia (6) és autor del següent article, que repassa la història «Del demostratiu llatí a l'article definit del català. Un estat de la qüestió». En relació amb els estudis de lèxic, M. Isabel Guardiola (7) descriu una «Aproximació a l'evolució diacrònica del pronom *ell* emfàtic en català: els inicis».

Posteriorment, podem llegir «Variació i canvi lexicosemàntic en català: el cas de *ocell*, *pardal*, *moixó* i *gorrió*», de Joan de Déu Martines (8) i la datació dels canvis d'ús. El següent capítol és de Caterina Martínez Martínez (9), titulat «Demostratiu i article definit en les construccions de relatiu amb *que* en català antic.

Una aproximació diacrònica», on pretén descriure l'origen i el procés de gramaticalització de les dues construccions. El llibre continua amb una aportació a la història de la llengua de Brauli Montoya Abat (10): «Aproximació al català medieval murcià» d'entre els segles XIII i XIV. Seguidament, consten les publicacions de Sandra Montserrat Buendia (11) «Variació i canvi lingüístic en acostumar (a/de) + INF: una perífrasi naturalitzada en el registre col·loquial?», on planteja algunes qüestions pendents d'estudi sobre la perífrasi, i de Manuel Pérez Saldanya (12), «*Lo que es a mi, me encanta lo que es escalar y todo eso*: la locución informativa *lo que SER*». Seguidament, l'article «L'expressió de la comparació amb *com* i *com a* en català antic» de Joan-Rafael Ramos (13), la contribució d'Ángeles Romero Cambrón (14): «*Actualización o aggiornamento* lingüístico en el manuscrito 12367 de la BNE, testimoni de *Conqueridores*» i la d'Elena Sánchez López (15) «Llengua, significat i la unitat mínima». Finalment, conclou el volum l'estudi de Carles Segura-Llopes (16) sobre «L'origen de la construcció nominal [*que*[INF]] en català».

Totes aquestes aportacions posen de manifest com es pot analitzar un fenomen complex o com és l'evolució d'un canvi lingüístic, des d'una gran diversitat d'enfocaments metodològics. En concret, aquests articles compleixen els principis establerts com a premisses del volum i posen en evidència la consolidació dels treballs recents que es presenten a la introducció de l'obra com a punt de partida de la recerca en llengua catalana. A més, els estudis de *Variació i canvi lingüístic* il·lustren la notable aplicació que poden tenir els estudis i les eines desenvolupades aquests darrers vint anys per a les futures contribucions. Aquestes aportacions, que reflecteixen l'estat actual de la recerca, obren camins a les noves línies de recerca en el camp de la variació.

Epistolari Joan Coromines & Joan Sales

IGNASI MORETA

Universitat Autònoma de Barcelona

ignasi.moreta@uab.cat

COROMINES & SALES (2024): Joan Coromines i Joan Sales, *Cartes 1946-1983. A la recerca del català usual*, Josep Ferrer i Joan Pujadas (eds.), Barcelona: Club Editor.

L'epistolari Coromines-Sales ja era conegut: va ser publicat per Josep Ferrer i Joan Pujadas el 2004 a Curial. Ara el recupera Club Editor, amb pròleg i anotació en què també ha participat Maria Bohigas, neta de Joan Sales i editora de Club Editor.

Es tracta d'un corpus de textos valuósíssim per la importància dels corresponents i pel tema principal de les cartes: la «recerca d'un català usual», tal com declara el subtítol del volum. Avui, per a qualsevol lector que conegui els estudis de Joan Solà i els llibres polèmics de Xavier Pericay i Ferran Toutain, una bona part de les interpellacions de Joan Sales a Joan Coromines resulten de sentit comú, però cal recordar que en aquell moment el punt de vista de Sales resultava totalment contracultural: la tasca de Fabra era continuada per una tradició postfabriana que tendia al purisme, la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans actuava d'acord amb els criteris inflexibles del secretari perpetu Ramon Aramon, i els correctors se sentien autoritzats a intervenir en qüestions d'estil al marge de la voluntat dels autors i anant molt més enllà del que avui acceptem. En aquest marc, Sales es rebella: interpella Coromines i intenta dur-lo al seu terreny. La primera carta extensa on Sales exposa les seves inquietuds sobre el model de llengua per a la novel·la és la 36 (9-12-1957): considera l'IEC «un catau reaccionari» (p. 92), diu que Aramon «sembla que es pensi que es poden escriure novel·les i comèdies de tema actual i tònica realista posant-hi *llurs, mancar, vidu, calb*, etc.» (p. 92), i extreu conseqüències sociolingüístiques de les qüestions gramaticals i estilístiques que ataca:

en les actuals circumstàncies resulta perillosíssim, perquè aquesta sensació —que el català és una llengua fòssil, estancada en un grau arcaic d'evolució— és una de les causes que la joventut se'ns escapi dels dits. Que una llengua literària es pugui abstréure totalment o quasi de com és parlada en la realitat, és una utopia insensata, que no pot conduir més que a la mort d'aquella llengua (p. 92)

L'opció de Sales és no separar innecessàriament la llengua escrita de la llengua oral: «el millor és sempre el més senzill, el més planer, el més semblant a com ho diu tothom. Que un arcaisme és tan de mal gust com un barbarisme.» (p. 93) A la carta 39 (4-2-1958) hi insisteix: «cal donar a la gent, no una gramàtica del català literari, sinó del català usual, reduint al mínim indispensable les diferències entre la llengua escrita i la parlada.» (p. 98)

Les respostes de Joan Coromines són prudentes. No s'alinea amb «el sector immobiliari i ultrancer» (carta 45, 5-10-1958, p. 122), però tampoc amb Sales, les propostes del qual li semblen sovint exagerades i insensates. És significativa en aquest sentit la carta 44 (4-10-1958), en què Coromines adopta una actitud molt flexible en qüestions de lèxic, però extremament prudent en qüestions d'ortografia i de gramàtica. Llegint les cartes d'un i altre, és difícil no retreure a Sales un cert arrauxament, però també és inevitable constatar en Coromines una certa arrogància a l'hora de desautoritzar algunes propostes del seu interlocutor.

Però la recerca del «català usual» no és l'únic tema de les cartes. Hi apareixen les penalitats de l'exili i del retorn, comentaris d'interès sobre Màrius Torres, qüestions diverses relacionades amb els diccionaris etimològics (castellà i català) de Coromines, la col·laboració de Sales en la confecció de l'*Onomasticon Catalo-*

nia, la publicació del llibre *Lleures i converses d'un filòleg*... Potser d'aquests altres temes, el més interessant és el que fa referència al treball de camp per elaborar l'*Onomasticon Cataloniæ*: Sales va participar en les «excursions filològiques» a la recerca d'informants de cada lloc concret per recollir testimonis orals sobre toponímia local. Les cartes entre Coromines i Sales sobre aquesta tasca permeten veure quin era el mètode de treball de Coromines i els seus col·laboradors en la recollida de dades, atents no solament a registrar topònims, sinó també a deixar constància precisa de les variants fonètiques amb què eren pronunciats, atès que aquestes variants podien donar pistes sobre la seva etimologia.

Pel que fa a l'edició, és senzillament modèlica: el pròleg i la sòbria anotació contenen la informació necessària per situar els dos corresponents i els principals temes de què parlen. Un utilíssim índex de noms completa l'edició.